

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.16>**Оганісян Ц. В.,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІВ: ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. Стаття присвячена огляду судової практики щодо захисту прав суддів у сфері соціального забезпечення. Визначається, що для системи захисту прав і свобод у демократичній державі посада судді має виключне значення, а держава повинна особливу увагу приділяти їхньому соціальному забезпеченню, водночас практика захисту порушених прав соціального забезпечення в судовому порядку повинна прискіпливо висвітлюватися в наукових дослідженнях задля шляхів покращення чинного законодавства України у сфері соціального забезпечення. Зазначається, що часто колишні судді намагаються захистити власні соціальні права в питаннях про перерахунок щомісячного довічного утримання судді у відставці в судовому порядку. Указується, що розповсюдженість таких справ підтверджується зразковим рішенням Верховного Суду по справі № 620/1116/20. Акцентується увага, що наріжним висновкам по означеній справі, які зроблені вищим судовим органом України, передувало не менш злободенне рішення Конституційного Суду України від 18.02.2020 № 2-р/2020. У дослідженні детально розглядаються й справи в судах першої інстанції, де колишні або діючі судді захищають власні права на соціальне забезпечення. Також наголошується, що право судді, який перебуває у відставці, на пенсійне або щомісячне довічне грошове утримання є водночас соціальною гарантією для працюючих суддів, які повинні мати впевненість щодо власного майбутнього, у якому матеріально окупиться весь той стрес, котрий супроводжує суддівську діяльність. Як підсумок визначено, що категорія адміністративних справ, де судді захищають власні соціальні права, є менш чисельною, аніж справи за участю, наприклад, внутрішньо переміщених осіб або осіб, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, але не менш цікавою за правовими конфліктами, що потребують ефективного розв'язування. У цілому ж результати судових спорів з владними суб'єктами для суддів є позитивними та нерідко закінчуються повномасштабним задоволенням тих вимог, які висуваються у зв'язку з порушенням соціальних гарантій, проголошених державою Україна.

Ключові слова: судді, суддівська винагорода, відправлення правосуддя, незалежність, Верховний Суд, соціальні гарантії, судова практика, щомісячне довічне грошове утримання, Вища рада правосуддя.

Ohanisian Ts. V. Protection of rights in the sphere of social security of judges: an overview of judicial practice

Abstract. The article is devoted to a review of judicial practice regarding the protection of the rights of judges in the field of social security. It is determined that the position of a judge is extremely important for the system of protection of rights and freedoms in a democratic state, and the state should pay special attention to their social security, while the practice of protection of violated social security rights in court should be meticulously covered in the field of social security. It is noted that former judges often try to protect their own social rights in matters of recalculating the monthly lifetime retention of a retired judge in court. It is stated that the prevalence of such cases is confirmed by the exemplary decision of the Supreme Court in case № 620/1116/20. It is emphasized that the cornerstone conclusions on this case, which were made by the highest judicial body of Ukraine, were preceded by no less topical decision of the Constitutional Court of Ukraine of 18.02.2020 № 2-r/2020. The study also examines in detail cases in courts of first instance, where former or current judges protect their own social security rights. It is also emphasized that the right of a retired judge to a pension or monthly lifetime allowance is also a social guarantee for working judges, who must have confidence in their own future, which will pay for all the stress that accompanies judicial activity. As a result, the category of administrative cases where judges defend their own social rights is less numerous than cases involving, for example, internally displaced persons or persons affected by the Chernobyl disaster, but no less interesting in terms of legal conflicts that require effective solutions. In general, the results of judicial disputes with the authorities are positive for judges and not

infrequently end up in full satisfaction of those claims that are put forward in connection with the violation of social guarantees proclaimed by the state of Ukraine.

Key words: *judges, judicial remuneration, administration of justice, independence, Supreme Court, social guarantees, judicial practice, monthly lifetime allowance, High Council of Justice.*

Вступ. Актуальність проблематики соціального забезпечення суддів і відповідного судового захисту полягає передусім в особливому статусі судді, його значущості для захисту прав і свобод в Україні. Водночас в умовах постійного реформування судової гілки влади регулярно паралельно зі змінами в законодавстві виникає потреба в нових дослідженнях, пошуках шляхів покращення законодавства щодо соціального забезпечення суддів тощо. У таких умовах нестабільності судді (або судді у відставці) як посадовці виключної значущості для України потребують прискіпливої та особливої уваги в питаннях судового захисту тих соціальних прав, які порушені.

Стан дослідження. Серед учених, які присвячували праці питанням захисту прав суддів у соціальній сфері, окремо варто виділити таких як Т.В. Галайденко, М.А. Дідиченко, Г.Т. Єрмошин, Б.Є. Желік, Г.А. Зуб, М.І. Клеандров, Л.М. Москвич, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика й інші.

Метою статті є доведення важливості соціального захисту суддів, огляд і повномасштабний аналіз питань щодо захисту прав у сфері соціального забезпечення суддів з точки зору наявної судової практики, а також визначення основних тенденцій у підходах судів до вирішення подібних соціальних спорів.

Задля досягнення поставленої мети висунуто таке завдання: визначитися з причинами необхідності у фінансово-соціальному забезпеченні суддів на основі чинної нормативно-правової бази й робіт учених-правників і здійснити огляд судової практики у відповідній категорії адміністративних справ з авторськими коментарями.

Виклад основного матеріалу. Особливий інтерес викликає судова практика в справах, де судді (переважно колишні) намагаються захистити власні соціальні права через зобов'язання владних суб'єктів дотримуватися тих соціальних гарантій, які обіцяні державою. Найбільшої популярності в соціальних справах за участю суддів набули ті процеси, де розглядалося питання про перерахунок щомі-

сячного довічного грошового утримання судді у відставці. Розповсюдженість подібних спорів добре ілюструє той факт, що Верховний Суд визнав їх кількість достатньою для винесення зразкового рішення, котрим судилося стати рішенням по справі № 620/1116/20. Примітно, що наріжним висновкам по означеній справі, які були зроблені вищим судовим органом України, передувало не менш злободенне рішення Конституційного Суду України від 18.02.2020 № 2-р/2020. Єдиний і центральний орган конституційної юрисдикції в нашій країні фактично констатував беззаперечне право на перерахунок щомісячного довічного грошового утримання судді залежно від зміни розміру складників суддівської винагороди працюючого на відповідній посаді судді. У свою чергу, розмір суддівської винагороди змінився 01.01.2020, що дало правову підставу для проведення перерахунку щомісячного довічного грошового утримання чисельній групі суддів у відставці (за приблизними підрахунками це близько 3000 осіб) [1, абз. 6 п. 16]. Зрозуміло, що лівова доля цієї чисельної групи суддів у відставці у зв'язку з відповідним рішенням Конституційного Суду України звернулася з однотипними позовними вимогами, унаслідок чого й був започаткований процес формування зразкової справи. За підсумком розгляду цієї зразкової справи Верховний Суд недвозначно встановив, що щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці, який вийшов у відставку з посади судді до завершення проходження кваліфікаційного оцінювання судді щодо нього, має бути пропорційним із суддівською винагородою, яку отримує повноважний суддя (його діючий колега) [2].

Природно, що з моменту винесення, проаналізованого вище, зразкового рішення Верховного Суду значно збільшилася кількість типових справ, які стали розглядати за конкретним правовим орієнтиром. Так, наприклад, зразкові правові висновки Верховного Суду відображено в рішенні Окружного адміністративного суду м. Києва від 15.03.2021 по справі № 640/18966/20 [3]. Захищаючи соціальні права

судді-пенсіонера шляхом дублювання приписів зі зразкової справи № 620/1116/20, Окружний адміністративний суд м. Києва, а точніше суддя В.І. Келеберда, окремо звернув увагу на рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 № 4-рп/2016, у якому чітко вказано, що конституційний статус як діючих суддів, так і тих, що перебувають у відставці, передбачає їх належне матеріальне забезпечення, котре є гарантією незалежного та неупередженого правосуддя [4, абз. 10 пп. 2.2]. Цікаво, що подібна теза абсолютно узгоджується з тією риторикою, яка мала місце в науково-дослідницькій роботі й підтверджує її логічність і правильність.

Важливо, що право судді, який перебуває у відставці, на пенсійне або щомісячне довічне грошове утримання – це передусім соціальна гарантія для працюючих суддів, які повинні мати впевненість щодо власного майбутнього, у якому матеріально окупиться весь той стрес, котрий супроводжує суддівську діяльність. У цілому ж щомісячне довічне грошове утримання являє собою особливу форму соціального забезпечення суддів, сутність якої полягає в гарантуванні державою щомісячної грошової виплати, що звільнена від сплати податків і слугує забезпеченню належного матеріального утримання суддів після їх звільнення від виконання професійно-посадових обов'язків [5, абз. 5 п. 7]. Варто додати, що Верховний Суд у практиці має достатню кількість справ, що пов'язані з довічним грошовим утриманням суддів у відставці, серед яких зустрічаються цікаві приклади. Так, у справі № 751/11477/16-а Верховний Суд роз'яснив, що виплата довічного грошового утримання чітко асоціюється з конституційно визначеним статусом професійного судді й у розумінні законодавства не є видом пенсії. Відповідно до цього, розмір такої виплати не може бути базовою величиною при розрахунку розміру пенсії у зв'язку з утратою годувальника в разі призначення такої пенсійної виплати непрацездатним членам сім'ї судді [6].

Необхідно дослідити й справу № 308/13559/16-а, за наслідками розгляду якої в трьох інстанціях було зроблено висновок, що стаж роботи на посаді судді одноманітно обчислюється та з'ясовується Вищою радою право-

суддя при розгляді заяви про відставку (прийнятті рішення про звільнення) як для права на відставку, так і безпосередньо для призначення щомісячного довічного грошового утримання. Таким чином й застосування означеного стажу відбувається як для прийняття рішення про відставку, так і для встановлення щомісячного довічного грошового утримання й визначення його розміру [7].

Подекуди зустрічаються випадки, коли в рамках щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці було сплачено надмірні суми. У такому разі надміру сплачені кошти можуть утримуватися, але тільки з тих підстав, які передбачені законодавством і становлять вичерпний перелік. До них, зокрема, належить або подання недостовірних даних страхувальником, або умисні зловживання з боку особи-пенсіонера [8]. При цьому законодавчі зміни, які раз по раз відбуваються в державі, не можуть бути підставою для стягнення надміру сплачених коштів, що впливає з правильного трактування положень статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [9, ст. 50].

Не можна оминати увагою й справу № 703/3/17, у якій іде мова про застосування принципу аналогії закону. Так, Верховний Суд відмітив, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [10] не містить положень стосовно строку перерахунку щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці, тоді як Закон України «Про пенсійне забезпечення» [11, ст. 84] такі строки визначає. З огляду на це та застосовуючи принцип аналогії закону при виникненні в судді у відставці права на підвищення розміру щомісячного довічного грошового утримання, відповідний перерахунок необхідно здійснювати з першого числа місяця, у якому суддя звернувся з проханням про перерахунок, якщо останній подав заяву з усіма документами до п'ятнадцятого числа включно [12].

Важлива правова позиція висловлена Верховним Судом і у справі № 740/1894/17, відповідно до якої матеріальна допомога на оздоровлення не входить до складу суддівської винагороди, з якої обчислюється щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці [13]. Схожий вектор розмірковувань був і в колегії суддів

Касаційного адміністративного суду у справі № 334/3253/17, у рамках якої додатково встановлено, що положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10] не допускають визначення суддівської винагороди та її складників іншими нормативно-правовими актами, окрім цього Закону (деякі з них включали матеріальну допомогу на оздоровлення до складу суддівської винагороди). Крім того, у цій справі Верховний Суд зазначив, що, згідно з нормами пенсійного законодавства, отримувані застрахованою особою суми виплат, із яких фактично були нараховані та сплачені страхові внески або збір на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, зараховуються в дохід застрахованої особи для обчислення пенсії незалежно від того, чи входять вони до структури заробітної плати в разі призначення пенсії, а не щомісячного довічного грошового утримання [14].

Наостанок проаналізуємо справу № 300/2136/20 [15], яка розглядалася Івано-Франківським окружним адміністративним судом у листопаді 2020 року та мала доволі незвичний предмет спору. Відповідно до матеріалів справи, позивач – суддя у відставці – звернувся до суду з адміністративним позовом до Держави України в особі Державної казначейської служби України за наявності третьої особи без самостійних вимог – Головного територіального управління Пенсійного фонду України в Івано-Франківській області – про стягнення з Державного бюджету України шляхом безспірного списання матеріальної шкоди, завданої законом, що визнаний неконституційним, у розмірі 19 602,81 грн. Позовні вимоги були вмотивовані тим, що з щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці протиправно здійснювалися відрахування податку на доходи фізичних осіб і військового збору, що завдало збитків позивачу та підлягає відшкодуванню шляхом списання відповідних сум із рахунків Державного казначейства. Протиправними означені дії є з огляду на те, що Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27.03.2014 № 1166-VII [16], який нормативно закріплював податкові списання зі щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці, визнаний неконституційним Рішенням Конституцій-

ного Суду України від 27.02.2018 № 1-р/2018 [17]. Пояснення третьої сторони та відзив відповідача зводилися до єдиного контраргументу: фактичне оподаткування щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці припинено з дня ухвалення рішення Конституційного Суду України, а всі податкові списання, що відбувалися до цього моменту, проводилися відповідно до чинного тоді законодавства, а отже, у період із жовтня 2016 року по лютий 2018 щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці було об'єктом оподаткування цілком правомірно.

Івано-Франківський окружний адміністративний суд, вирішуючи цю справу в порядку спрощеного провадження та неупереджено дослідивши матеріали й обставини справи, дійшов висновку, що позовні вимоги позивача повинні бути задоволеними з таких причин. По-перше, попри той факт, що суб'єкти владних повноважень керувалися чинними приписами податкового законодавства на час виникнення спірних правовідносин, ключовими правовими нормами в Україні є положення Конституції, яка ст. 152 чітко зобов'язує державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами й діями, що визнані неконституційними [18, ч. 3 ст. 152]. По-друге, приймаючи певну правову норму, законодавчі органи держави створюють у підвладних суб'єктів законні сподівання, що ця норма є виваженою та буде застосовуватися в подальшому й відповідно до цього застосування суб'єкт скеровує власну діяльність. Цей принцип є невід'ємною частиною адміністративного права в європейських країнах і все частіше відображається в національній правовій доктрині. У наявних правовідносинах, на переконання суду, принцип легітимних очікувань може застосовуватися повною мірою, оскільки, з огляду на конституційні приписи, у позивача сформувалися правомірні очікування на отримання співмірного відшкодування утриманих на підставі неконституційного закону податків. По-третє, колегія суддів Касаційного адміністративного суду Верховного Суду, передаючи справу № 808/1628/18 на розгляд Великій Палаті, в ухвалі, якою оформлювалася відповідна передача, зазначила, що в разі, коли

особа зазнає шкоди від дії закону, який у встановленому порядку визнається неконституційним, вона може вимагати відшкодування такої шкоди, зокрема звернувшись до суду з окремим позовом [19, п. 66]. По-четверте, схожа правова позиція є домінуючою в сучасній практиці адміністративного правосуддя та зустрічається, наприклад, у Постанові Восьмого апеляційного адміністративного суду від 16.09.2020 по справі № 1.380.2019.005768 [20].

Зрозуміло, що наведений перелік адміністративних справ, у яких ставилося питання щодо захисту прав у сфері соціального забезпечення суддів, не є вичерпним і може бути значно розширеним, проте структура та форма наукової статті як дослідницької роботи має певні обмеження, що не дає змоги розглянути ще декілька примітних справ, змушуючи підбивати підсумки.

Отже, підсумовуючи наукову роботу, варто відмітити, що соціальне забезпечення суддів посідає важливе місце в системі гарантій незалежності служителів Феміди та має ознаки особливого соціального піклування з боку держави, основна сутність якого – надати правові засоби задля досягнення суддею тих цілей і завдань, що ставить перед ним суспільство, увіряючи цю відповідальну посаду. Значення соціальних

гарантій для суддів важко переоцінити, адже саме вони переважно сприяють професійності виконання суддівських обов'язків і підвищують статус самої професії. Належний рівень соціального забезпечення носіїв судової влади однозначно позитивно відіб'ється на вирішенні корупційних проблем і дасть змогу суддям відчувати менший тиск, пов'язаний із безпосереднім відправленням правосуддя.

Аналіз судової практики, де судді захищають власні соціальні права, продемонстрував, що ця категорія адміністративних справ є менш чисельною, аніж справи за участю, наприклад, внутрішньо переміщених осіб або осіб, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, але не менш цікавою за правовими конфліктами, що потребують ефективного розв'язування. У цілому ж результати судових спорів з владними суб'єктами для суддів є позитивними та нерідко закінчуються повномасштабним задоволенням тих вимог, які висувуються у зв'язку з порушенням соціальних гарантій, проголошених державою Україна. Разом із тим самій державі необхідно працювати в напрямі зменшення подібних порушень, покращуючи роботу відповідальних адміністративних органів, виводячи її до європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України від 18.02.2020 № 2-п/2020, справа № 1-15/2018 (4086/16). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>.
2. Зразкове рішення Верховного Суду від 16.06.2020 по справі № 620/1116/20 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89872243>.
3. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 15.03.2021 по справі № 640/18966/20 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95549663>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 № 4-рп/2016, справа № 1-8-/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2005 № 8-рп/2005, справа № 1-21/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>.
6. Постанова Верховного Суду від 06.02.2020 по справі № 751/11477/16-а (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87421779>.
7. Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 по справі № 308/13559/16-а (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82118962>.
8. Постанова Верховного Суду від 03.04.2019 по справі № 243/6720/17 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80926540>.
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 49–51. Ст. 376.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.
11. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 3. Ст. 10.

12. Постанова Верховного Суду від 13.02.2019 по справі № 703/3/17 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/79818072>.
13. Постанова Верховного Суду від 15.07.2019 по справі № 740/1894/17 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/83041418>.
14. Постанова Верховного Суду від 11.07.2019 по справі № 334/3253/17 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/82947563>.
15. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 16.11.2020 по справі № 300/2136/20 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92888899>.
16. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України від 27.03.2014 № 1166-VII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 20–21. Ст. 745.
17. Рішення Конституційного Суду України від 27.02.2018 № 1-р/2018, справа № 1-6/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>.
18. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
19. Ухвала Верховного Суду від 20.02.2020 по справі № 808/1628/18 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/87758201>.
20. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 16.09.2020 по справі № 1.380.2019.005768 (Єдиний державний реєстр судових рішень). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91641577>.